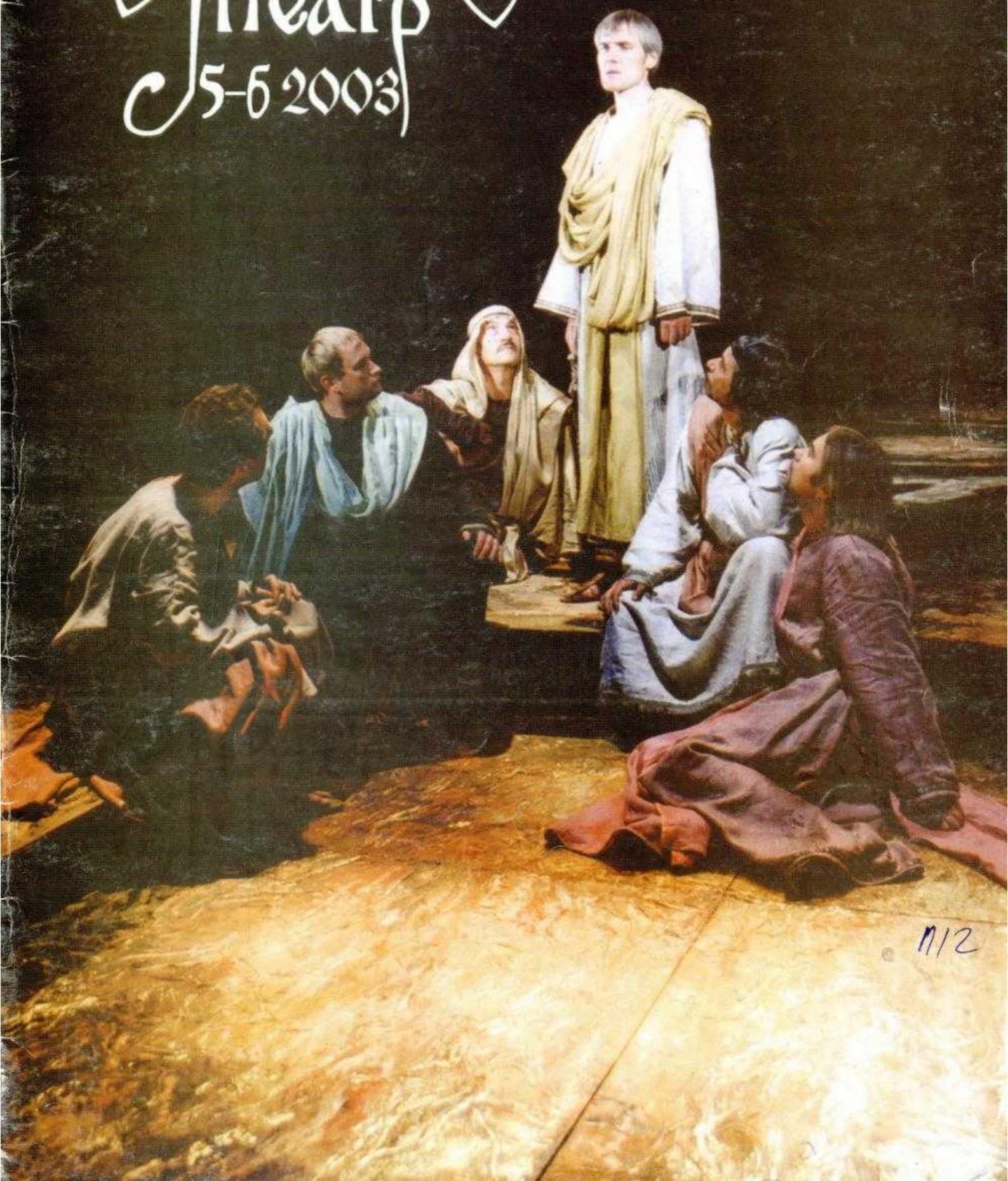

ISSN 0207-7159

Український театр

5-6 2003

112

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА І ПИТАННЯ ЙОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЗА ГЕТЬМАНАТУ 1918 РОКУ

У періоди національного відродження і становлення державностей завжди важливого значення набуває питання розвитку культурно-освітнього і духовного життя суспільства. Не була винятком з цієї закономірності й Україна 1917–1921 рр. під час національно-визвольних змагань нашого народу. Особливих здобутків у цьому сенсі було досягнуто 1918 р. впродовж нетривкого існування (з 29 квітня по 14 грудня) Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського. На тлі разючих поступів гетьманської держави у розвитку української культури помітне місце посідають заходи уряду і творчої інтелігенції щодо відродження в країні як національного мистецтва взагалі, так і театральної справи зокрема.

Новостворений гетьманський уряд на чолі з Ф. Лизогубом надавав особливої уваги розвиткові національної культури, охоплюючи всі сфери її багатогранних складових. Головна праця у цьому напрямі проводилася Міністерством народної освіти та мистецтва, яке протягом існування Гетьманату очолювали відомі культурно-громадські діячі М. Василенко, П. Стебницький та В. Науменко. П. Скоропадський згадував, що в основі урядової «діяльності в обсязі культурному ми керувалися принципом: прямуючи невпинно до створення нашої зовсім самостійної української культури, прямуючи до цілковитої українізації всього народного виховання, робити це з найменшою шкодою для усіх культурних цінностей».

Безпосередньо цією сферою державної політики опікувалося створене в червні 1918 р. Головне управління у справах мистецтв та національної культури України при Міністерстві народної освіти і мистецтва. 15 липня 1918 р. головноуповноваженим Управління було призначено відомого громадського і культурного діяча П. Я. Дорошенка. Головне управління мистецтв функціонувало як самостійна інституція зі своїм власним бюджетом, завдяки чому дістало змогу реально впливати на розвиток української культури. Управління, за визначенням Гетьмана, було «аполітичним, позапартійним і у своїй діяльності проникнутим лише національною ідеєю». Сам П. Дорошенко розглядав проблему відродження національних культурних надбань українського народу не лише у контексті розвитку культури України, а й політики держави в цій сфері суспільного життя. Визначаючи роль і місце Головного управління мистецтв, він зазначав, що «відомство, на чолі якого я стою, переслідує завдання виключно загальнокультурного характеру... Ми стоїмо на національному ґрунті. У противному випадку, все наше існування не мало б ніякого смислу і значення». Невипадково основні досягнення національно-культурної розбудови в Україні за часів Гетьманату дослідники пов'язують саме з діяльністю цієї установи.

Плідний роботі Управління сприяло й прихильне ставлення Ради міністрів Української Держави і самого Гетьмана до культурної розбудови. Уряд регулярно виділяв немалі асигнування як у розпорядження Міністерства народної освіти і мистецтва взагалі, так і Головного управління у справах мистецтв та національної культури зокрема. П. Скоропадський з цього приводу засвідчував, що «який не був скучий щодо витрат покійний Ржепецький — міністр фінансів, — і скільки мені не доводилося боронити який-небудь видаток, коли справа торкалася інших ділянок, однаке, коли розглядав кошториса якогось культурного чи наукового українського почину, я ніколи не чув застережень з його боку».

9 червня 1918 р. у Києві діячі українського мистецтва зібралися на з'їзд, що тривав до 16 червня. Зібрання бу-

ло скликано з ініціативи одноіменного товариства і відбувалося на високому державному рівні. У роботі з'їзду взяли участь Гетьман П. Скоропадський, міністр народної освіти та мистецтва М. Василенко і міністр ісповідань В. Зіньківський. На цьому форумі творчої інтелігенції України, між іншими питань обговорювалися різні аспекти та проблеми театрального і музичного мистецтва. Перебіг з'їзду широко висвітлювався вітчизняною пресою. На своїх шпалтах газетами було опубліковано, зокрема, тези доповіді відомої акторки і театральної діячки Висоцької на тему «Сучасне становище театру», а також виступи з приводу її доповіді Є. Кузьмина, Мокульського, Станкевича, М. Прахова. На з'їзді в контексті обговорення проблем театрального і музичного мистецтва не залишилися без уваги й питання художньо-естетичного виховання українського народу. З цього приводу з доповідями виступили А. Сафонов («Що може загальнопросвітня школа для художньо-естетичного розвитку дітей»), Четвериков («Мистецтво в школі»), Ф. Красицький («Про художню освіту дітей на Україні», «Про Київське художнє життя і художню освіту»), С. Гілярова («Потреби вищої художньої наукової освіти», «Інституту історії мистецтва у Києві») та інші.

У підсумковій постанові з'їзду, що була широко оприлюднена в пресі, йшлося про основні завдання у царині культури і мистецтва України, зокрема, передбачалося заснування у Києві Інституту історії мистецтва, Академії мистецтв, а також кафедри історії і теорії мистецтва при загальноосвітніх вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування. Саме такі заклади мали стати головними осередками дослідження історико-мистецької спадщини нашої країни, визначати нові форми і методи усіх різновидів і жанрів театрального та музичного мистецтва. Таким чином, резолюція з'їзду фактично стала своєрідною програмою культурологічних заходів, які необхідно було здійснити в державі. Аналізуючи подальші кроки Ради міністрів в царині культурної розбудови за Гетьманату, в тому числі і в театральній сфері, можна цілком погодитися з твердженням Г. Рудого, що «саме з цих позицій слід оцінювати конкретні заходи уряду і громадськості щодо розвитку театру і музики, логічним вбачається збільшення кількості матеріалів про процес українізації в драматургії, коли за короткий період репертуар українських театрів помітно збагатився україномовними п'єсами».

З початку свого існування гетьманська адміністрація зайніяла послідовну і конкретну позицію на ниві культурної розбудови, про що свідчить і Постанова Ради міністрів про мобілізацію літературних, наукових, артистичних і технічних сил України. Повною мірою такий підхід стосувався театрального життя країни, процес розвитку якого перебував у віданні театрального відділу (під головуванням М. Старицької) Головного управління у справах мистецтв та національної культури. 1918 рік був роком піднесення театрального життя й формування нового українського театру. Яскравим свідченням піклування держави про справи національного театру стала урядова Постанова «Про допомогу українським театрам», що була опублікована в офіційному «Державному Вістнику» 22 червня 1918 р.

Не останню роль в нормальному функціонуванні театрів відіграє й податкова політика держави щодо закладів культури і мистецтва. За часів існування УНР податковий тиск на театральні колективи не лише не зменшився, а й набув некерованих Центральною Радою тенденцій: різні

адміністративні і громадсько-політичні сили власними (неузгодженими й непослідовними) розпорядженнями визнали рівень і умови податкового обкладання культурних інституцій. Так, наприклад, наприкінці 1917 р. у Києві міська Дума встановила власний податок на окрім театри столиці, що викликало зрозуміле обурення національно-культурних діячів. Свої податки встановлювали й Рада солдатських депутатів. Відомий культурний діяч М. Садовський 9 грудня 1917 р. (за часів, коли вже розпочалася більшовицька окупація Лівобережної України) в листі до театрального відділу при Генеральному Секретарстві Народної Освіти УНР справедливо обурювався з приводу додаткового оподаткування свого театру і бездіяльності Центральної Ради: «Театр мій — театр демократичний, мої глядачі — народна маса. 35 років я служив українському народові і хочу надалі по силі і змозі нести свої обов'язки. Ціни моого театру розраховані на глядача демократичного, що не може оплачувати високою ціною вистави. Додаю до цього, що Совет солдатських депутатів, обкладаючи всі театри м. Києва, що мають метою тільки розвагу, не визнав за можливе обложити налогом драматичні театри, визнаючи їх високе культурно-просвітнє значення».

Гетьманський же уряд став у цьому питанні на більш визначену і послідовну позицію. У червні 1918 р. до Ради Міністрів надійшов законопроект, згідно з яким Міністерство внутрішніх справ просило передати стягнення податку з прилюдних вистав та гулянок в його завідування на добродійні потреби, з внесенням податку в депозити згаданого міністерства. А втім, оподаткування театральних вистав було покладено на Міністерство фінансів. 14 червня 1918 р. Гетьманом П. Скоропадським було затверджено Закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок. Про розміри цього податку дізнаємося з пояснювальної записки міністра фінансів, у якій вони визначені: з квитків, ціною менше 50 коп. — 5 коп., з 50 коп. до 1 крб. — 10 коп., з 1 крб. до 1 крб. 50 коп. — 20 коп., від 1 крб. 50 коп. до 2 крб. — 35 коп., з 2 крб. до 3 крб. — 50 коп., від 3 крб. до 4 крб. — 80 коп., з 4 крб. до 5 крб. — 1 крб., від 5 крб. до 8 крб. — 1 крб. 50 коп., з 8 крб. до 10 крб. — 2 крб., а з квитків, що коштують понад 10 крб., — 1/5 вартості одного квитка. Законом постановляється, що «податок з прилюдних вистав та гулянок і пеня за невиплату податків, що збираються в розмірі, який установлено законом 22 листопада 1915 року та 30 серпня 1916 року, надходять у прибуток Державної Скарбниці». Законом також затверджувалося, що «загальні на Україні завідування справами, що стосуються до вищевказаного податку, належить Міністру Фінансів по Департаменту Простих Податків». Безпосередньо збір цього податку покладався на Фінансові палати, податкових інспекторів та інших урядовців, котрі підлягали Фінансовим палатам. За погодження між управителями Фінансових палат і Акцизних податків ним могли займатися й урядовці акцизного догляду. Марки для оподаткування мала виготовляти Експедиція заготовок державних паперів на замовлення Департаменту простих податків.

У сезоні 1918–1919 рр. у Києві існував Український Національний театр, який за Гетьманату набув державного статусу і містився у Троїцькому Народному Домі. Керівництво театром здійснював метр національного мистецтва П. Саксаганський, а серед його акторів були знамениті М. Заньковецька та Л. Ліницька. Відповідно до вказаної постанови на потреби Українського Національного театру уряд з фондів Державної Скарбниці виділив 165 тис. крб. «на поповнення дефіциту та на провадження діяльності». Не дивно, що театр П. Саксаганського вів насичену творчу діяльність і мав виразно національний характер. У його репертуарі чільне місце посіли твори М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, Л. Черняхівської, а сузір'я таких акторів, як М. Заньковецька, М. Садовська, Л. Ліницька, Якубовська, П. Саксаганський, Б. Романицький, Шевченко, Остерський, Сосницький і Зининко гарантували йому успіх у глядачів.

У процесі становлення українського національного театру виникло чимало талановитих художніх колективів. Оригінальним явищем був «Молодий театр», заснований 1916 р. під маркою «Студія» на чолі з Л. Курбасом. До мистецького складу, окрім режисера Л. Курбаса, належали актори С. Боднарчук, О. Ватуля, Ф. Лопатинський та ін. 1918 р. основу репертуару театру, який складався переважно з молодих митців, становили твори української і світової класики. Глядач міг насолоджуватися п'есами «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» В. Винниченка, «Драматичні етюди» О. Олеся, а також п'есами західноєвропейських аматорів: «Молодість» М. Гальбе, «Горе брехунові» Ф. Грільпарцера, «Доктор Штокман» Г. Ібсена. Діставав державні асигнування і «Молодий театр», на потреби якого було виділено кошти в сумі 10 тис. карбованців.

Керівник театру Л. Курбас вкупі з іншим театральним діячем М. Терещенком, поетами Я. Савченком, П. Савченком, К. Поліщуком, П. Тичиною, О. Слісаренком, В. Кобилянською, М. Семенком та художником А. Петрицьким стали 1918 р. засновниками осередку символістів «Біла студія» у Києві. Ця ж група у видавництві товариства «Грунт» випустила «Літературно-критичний альманах» (редактор Я. Савченко), в якому Л. Курбас опублікував свій «Театральний лист» — своєрідну програму діяльності Молодого театру.

Крім того, уряд Гетьманату, аби допомогти театрим у їхньому становленні та розвиткові, багатьом з них надав статус державних (в тому числі й уже згадуваному вище театрів М. Садовського). Це дало змогу театрим отримувати значні, як на ті часи, грошові асигнування з Державної Скарбниці, про що широко відомо сьогодні з наукової і популярної літератури про здобутки уряду Гетьмана П. Скоропадського на ниві науки, освіти, культури і мистецтва. Аматорські ж театри взагалі не оподатковувалися.

За Гетьманату 1918 р. у Києві було засновано й Державний Драматичний театр на чолі з режисерами Б. Кривеньким та О. Загаровим. Колектив було укомплектовано найкращими тогочасними українськими акторами, серед яких були Г. Борисоглібська, І. Замічковський, Ф. Левицький та ін. Актори отримали статус державних службовців і були зараховані на державне утримання, а театрів було надано право одержувати з-за кордону без мита книги, всі необхідні матеріали та інвентар. Крім того, на допомогу Державному Драматичному театрів урядовою постановою було надано 327 тис. 400 крб.

Окрім столиці, театральне життя відроджувалося й у провінції, причому не лише на рівні професійних, а й самодіяльних колективів як у містечках, так і в селях. Тогочасні театральні критики на шпалтах періодичних видань регулярно висвітлювали перебіг театрального життя в країні (як театрів професійних, так і аматорських). Примітно, що у газетах містилася не лише констатація окремих фактів, приміром, розвитку театральної справи в провінції, а й зауваження, пропозиції щодо поліпшення якості та змісту репертуару театрів.

Так, наприклад, поряд зі схвалюючими відгуками на вистави полтавського Українського театру «Просвіта» можна побачити й критику на виступи Харківського Національного театру. В арсеналі Українського театру «Просвіта» з Полтави були історичні, західноєвропейські, побутово-сучасні, а також вистави спеціально для учнів. Схвалюючи відгуки критиків дістали спектаклі за п'есами М. Гоголя «Тарас Бульба» і В. Винниченка «Повстання Марі». Водночас низка колективів мала й несхвалювану пресу. Зокрема, критичний відгук було надано на гастролі у м. Богодухіві Харківського Національного театру, в якому зазначалося, що «громадянство сподівалося побачити вперше на місцевій сцені щось нове і гарне з рідного театрального мистецтва, а воно, на жаль, весь час п'єси йдуть старі, бездійні, в яких домінуючу роль відіграють танці й співи, йдуть п'єси, які в добрих трупах викинуті зовсім з репертуару («Жидівка-вихристка», «Хмари», «Нещасне кохання» і т. ін.)».

Численну пресу діставали самодіяльні українські театри Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Херсонської губерній.

Водночас держава опікувалася підготовкою і підвищеннем кваліфікації молодих талантів. Так, влітку 1918 р. Гетьман затвердив ухвалений урядом закон про заснування Державної Драматичної школи у Києві. Того ж року Музично-драматичну школу ім. М. Лисенка у Києві було перетворено на Державний музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. На той час це була єдина музично-драматична школа в Центральній і Східній Україні, яка дала світові чимало визначних діячів вітчизняної музичної та театральної культури.

1918 р. на базі гуртка драматичної секції Українського художнього товариства ім. М. Заньковецької в Одесі було засновано першу в місті і другу в державі українську драматичну школу, запросивши як викладача, натхненника і керівника художньої частини школи першого почесного члена товариства велику актрису М. Заньковецьку. Організатори одеської драмшколи мали глибоке переконання, що «значення такої школи для українського театру було б дуже великим, вона відразу підняла б його рівень, заличила видатних корифеїв рідного мистецтва, котрі досі масово йшли на російську сцену, покидаючи рідний театр. М. К. Заньковецька давно мріяла про створення такої школи саме в Одесі, де вона вперше здобула популярність і де стільки викликала захоплення до останнього часу». Надії засновників школи віправдалися — вони дістали згоду видатної акторки прилучитися до втілення в життя їхнього задуму.

Роки відновлення української державності стали періодом рішучих заходів щодо становлення національного музично-драматичного мистецтва. За Гетьманату тривала активна праця щодо заснування національної опери і підготовки відкриття сезону. Директор театру роздав відомим письменникам Л. Старицькій-Черняхівській, О. Олесю, С. Черкасенкові та іншим перекладати оперні лібрето українською мовою. Уже в серпні 1918 р. було перекладено українською мовою опери: «Галька», «Фауст», «Травіата», «Черевички», «Казки Гофмана», «Богема», «Продана наречена», «Русалка», «Сільська честь», «Жидівка», «Мадам Баттерфляй». Восени 1918 р. у Києві було створено Національну оперу — Український державний театр драми та опери. Вітчизняна преса із захопленням писала, що українська державна опера має всі підстави і потенціал стати одним з кращих театрів свого часу. «І сили для цього є», — стверджував А. Ніковський у «Новій Раді». Такими силами він небезпідставно вважав видатного європейського драматичного тенора Менцинського; уславленого виконавця вагнерівського репертуару, одного зі світових басів, щирого українця Адама Дідура і славнозвісну оперну співачку, освічену і палку українську патріотку Соломію Крушельницьку. Водночас тогочасні мистецтвознавці застерігали, що «українська державна опера не повинна повторити історію петроградських державних театрів, які давали чужу людності й громадянству культуру...». Вони наголошували, що слід «організувати справу опери художньо сильної, національної і культурної».

Вінцем культурно-мистецьких здобутків 1918-го року постало створення 5 листопада Української Державної Академії мистецтв, ректором якої став Ф. Кричевський.

Період Гетьманату П. Скоропадського позначенено в історії української культури грандіозними здобутками, серед яких і становлення національного театрального мистецтва. Плідний ґрунт загальнодержавного відродження та сприятливі умови, створені на вищому державному рівні, стимулювали зростання творчої активності нової генерації українських митців і масштабний розквіт таланту діячів старшого покоління. На той час відбувалася українізація культурних закладів, періодична преса не лише постійно відбивала на своїх шпальтах культурні процеси, а й здійснювала значний внесок у справу залучення до самодіяльного театрального і музичного мистецтва широких

кіл громадськості. 1918 р. в країні було створено десятки аматорських драматичних і музичних театрів та молодіжних колективів. Утверджувалася українська театральна і музична критика.

Національне мистецтво перебувало у постійному творчому розвитку, у пошуку нових форм і жанрів театральної і музичної культури. У галузі музичного мистецтва успішно розвивалися такі напрями, як обробка композиторами народних пісень, українська масова пісня, кобзарське мистецтво. Гетьманський уряд, залишивши до розбудови театральної справи країні сили української інтелігенції, прагнув інтегруватися у світовий культурний процес через створення належних умов і державних дотацій для розвитку української опери, інших видів музичного мистецтва і театру. В Україні набули розвитку всі види театрального мистецтва. За сім з половиною місяців існування Української Держави на чолі з Гетьманом П. Скоропадським було засновано Державний Драматичний театр, Національну оперу, Українську Державну капелу, Державний симфонічний оркестр, Перший і Другий Національні хори, Кобзарську школу, Першу капелу бандуристів, Національну галерею образів, Музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка, Українську Державну Академію мистецтв; українізовано вже наявні культурні заклади і кінематограф. То був час повномірного, багатогранного становлення та розквіту українського театрального, музичного, образотворчого мистецтва і національної культури в цілому. Не останню роль в цьому відігравала виважена й адресна податкова і кредитова політика уряду держави, завдяки якій українські театри відчули твердий «ґрунт під ногами» і свободу для творчої діяльності.

Утім, через політичні обставини продовжити (а подекуди й попішти) розбудову театрального мистецтва в Україні урядові Гетьманату не судилося. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський змушеній був відмовитися від влади в оточеному військами Директорії Києві, яка одразу ж по своїй перемозі проголосила відновлення Української Народної Республіки. Уже наступного дня (15 грудня 1918 р.) Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон «Про державну і міську оплату українських культурно-просвітніх вистав». Згідно із зазначенним законом, усі театральні видовища у сфері їхнього оподаткування поділялися на три групи, а саме: до тих, що звільнялися від оподаткування, належали «а) всякого роду українські вистави (...), б) сільські народні вистави, в) робітничі вистави, г) кінотеатральні вистави, в яких завжди демонструються фільми з українськими написами й театральні вистави — Українські концерти (ті, в яких текст до виконання, афіші, програми на Українській мові), видовища, гулянки, улаштовані коштом і засобами Державних і громадських культурно-освітніх, мистецьких чи наукових закладів, а не приватних підприємців»; 5 % театрального збору встановлювалося для «видовищ, які мають культурно-освітнє й художнє значення, а саме: а) оперні вистави, б) драматичні вистави по тих театрах, що становлять увечір одну тільки виставу, в) симфонічні концерти і г) балетні вистави»; 20 % податку сплачувалося з вистав, «що не мають культурно-освітнього чи художнього значення, а саме: а) всякі вистави, видовища й розваги, улаштовані по ресторанах, кафе-шантанах; кабаре і всяких інших закладах ресторанного характеру, б) кінотеатральні вистави, в) мініатюри, г) фарси, д) опереточні (опереткові) вистави, е) літні садові гулянки з виставами характеру варіете». Як видно, закон мав виразний соціальний і національний характер і був далекий від досконалості, через що Директорії невдовзі довелося його скасувати через необхідність доопрацювання.

Незабаром, у січні 1919 р., Директорії довелося під наступальним тиском більшовицьких військ евакуюватися з Києва, а Україну охопила кривава громадянська війна, яка, в остаточному підсумку, закінчилася крахом української державності, а вітчизняне театральне мистецтво вступило у новий — радянський період свого існування.